

JOHANN HEINRICH PESTALOZZI

SÄMTLICHE BRIEFE

Herausgegeben vom Pestalozzianum
und von der Zentralbibliothek Zürich

SIEBENTER BAND

Briefe Nr. 1853-2772

ORELL FÜSSLI VERLAG, ZÜRICH

INHALTSVERZEICHNIS

Vorwort	IX
Text: Briefe Nr. 1853-2772	1
Anhang I: Textkritik	383
Anhang II: Sacherklärung	403
Anhang III: Worterklärung	512
Anhang IV: Register der Briefempfänger . . .	520
Namens- und Ortsregister	525
Abbildungen: Heinrich Pestalozzi, Miniatur 1810 von Henriette Rath (1773-1856) Zentralbibliothek Zürich	Titelbild
Maria Johanna von Pobeheim, geb. Schusterschitz (1760-1832), Öl- gemälde um 1800 im Stadtmuseum Villach	336/337

Anhang IV

REGISTER DER BRIEFEMPFÄNGER

(nach Nummern)

- Abegg: Nr. 2107, 2154, 2392, 2521, 2610,
2637, 2667, 2704, 2738
Ammann: Nr. 1981
Amthyn: Nr. 1984, 1995, 2453
Anderwerth: Nr. 2091, 2150
Andrä: Nr. 2211, 2717
Asmus: Nr. 2367
- Baedeker: Nr. 1865, 2309, 2560
Barkhaus: Nr. 1974, 2146, 2310, 2389,
2504, 2558, 2607, 2747
Bardin: Nr. 2720
Barnet: Nr. 2727
Belcourt: Nr. 2554, 2752
Beyerbach: Nr. 1952, 2141, 2199, 2286,
2300, 2399, 2618, 2739
Birmann: Nr. 1861, 2133, 2438
Bischoff: Nr. 2097
Blum: Nr. 1890, 2203, 2221, 2426
Bobechheim f. Pobeheim
Böhnen: Nr. 1919, 2048, 2071, 2443,
2454, 2635, 2688, 2763
Bonnet: Nr. 1914
Borg: Nr. 2604
Bourgeois: Nr. 1892, 2013, 2167, 2382,
2623, 2683
Brandstetter: Nr. 2049, 2240, 2264, 2472
Brondt: Nr. 1935, 2038, 2142, 2244,
2387, 2391
Braun: Nr. 2734
Brede: Nr. 2441
Briegleb: Nr. 2001, 2106
Bruderer: Nr. 1982, 1992, 2022, 2190,
2222, 2410
Bürkli: Nr. 1854, 2652
Büttschi: Nr. 2537
Bugnon: Nr. 1920, 2200, 2326
- Bundt: Nr. 1973, 2015, 2098, 2223,
2266, 2473
Burgdorfer: Nr. 1954, 2388, 2715, 2732,
2755
Bürthard: Nr. 2466
- Calame: Nr. 2428, 2471, 2503
Catoire: Nr. 1863, 2159, 2202
Charrière: Nr. 1887, 2112, 2185, 2205,
2559, 2574, 2590
Choffat: Nr. 1895, 2074, 2115
Clottu: Nr. 2212
Collomb: Nr. 2452
Comité der Sprachlehrer: Nr. 2017
Cotta: Nr. 2615
Couriard: Nr. 2708
Creux: Nr. 2008
Curtaz: Nr. 2768
- D'Affry: Nr. 2016
Dal Armi: Nr. 2501
Dapperen, van: Nr. 2498
Dapples: Nr. 1927, 2144, 2261
Debary (von Barn): Nr. 2512, 2663
Dejoffrey f. Joffrey, de
Departement des Kultus, Berlin: Nr. 2371,
2629, 2661, 2711, 2767
Develen: Nr. 1891, 2024, 2036, 2080,
2440
Diogg: Nr. 1880, 1924, 1966, 2028,
2044, 2046
Dollfus (Dolfus): Nr. 1910, 2176, 2437
Dombald: Nr. 2553
Dourheim: Nr. 2669
Droz: Nr. 1906
Dubois: Nr. 1922, 2394
Duchat: Nr. 1903, 2111, 2393

- Ducoster: Nr. 1876, 2059, 2127, 2267,
 2330, 2427, 2470, 2531, 2555, 2719,
 2748
 Dünner: Nr. 2220, 2457
 Ebel: Nr. 2439, 2478
 Eck: Nr. 1913
 Eckenstein: Nr. 2357, 2386, 2406
 Eibler: Nr. 2753
 Eichholzer: Nr. 2528
 Epervier: Nr. 2027
 Eicher: Nr. 1944, 2086, 2122
 Eßlinger: Nr. 2012, 2152, 2249, 2404,
 2448, 2585
 Ettlin: Nr. 2692
 Ewald: Nr. 1963, 1965
 Feinaigle: Nr. 2039
 Feyerabend: Nr. 1993, 2195, 2333, 2640
 Fischer, André: Nr. 2510, 2757
 Fischer, Jean-Jacques: Nr. 1929
 Flück: Nr. 2421, 2648
 Fraissinet: Nr. 2052, 2056, 2120, 2234,
 2290, 2329, 2485, 2543, 2544, 2562,
 2721
 Francillon: Nr. 1878, 1916, 2081, 2089,
 2583, 2743
 Frey: Nr. 2754
 Fürstenberger: Nr. 2157
 Gacogne: Nr. 2123
 Gautier: Nr. 2116, 2313
 Gemeinnützige Schweiz. Nachrichten: Nr.
 2315
 Gemuseus: Nr. 1860, 2359, 2379, 2467
 Geyner: Nr. 1897, 2538
 Girard: Nr. 1899, 2320
 Göldlin: Nr. 2023
 Gräff: Nr. 1872, 2010
 Graumann: Nr. 1939
 Grieb: Nr. 2351
 Grundherr: Nr. 1944, 2003, 2021, 2194,
 2246, 2311, 2418, 2468
 Gugolz: Nr. 2588
 Haas, Kommissär: Nr. 2238
 Haas, Wilhelm: Nr. 1859, 2121, 2350,
 2402, 2459, 2514, 2522, 2597
 Häfeli: Nr. 1972, 2084, 2124, 2285,
 2519, 2617, 2718, 2766
 Hagnauer: Nr. 2507
 Hahn: Nr. 2770
 Haldimand: Nr. 2032
 Hallwil, von: Nr. 1871
 Hamburg, Waisenhaus: Nr. 2284
 Handel: Nr. 2433
 Harder: Nr. 2490, 2561, 2689
 Hartmann: Nr. 2302, 2622
 Hedelhofer: Nr. 2085
 Heimlicher: Nr. 2425, 2702
 Helberger: Nr. 1945, 2148, 2301, 2435,
 2579, 2619, 2741
 Henning: Nr. 2209
 Herder: Nr. 2279, 2511, 2548
 Heussi: Nr. 1870, 2095, 2232, 2377, 2481,
 2520, 2556, 2631
 Hierholzer: Nr. 1958, 1987, 2025, 2140,
 2390, 2572, 2602, 2641
 Hilty: Nr. 1979, 2090, 2429
 Himmelsh: Nr. 2061
 Hoch: Nr. 2356
 Höpfner: Nr. 2054, 2586
 Hofmann: Nr. 2341
 Hohl: Nr. 2252
 Holdenecker: Nr. 2709, 2750
 Holstein-Oldenburg, von: Nr. 2088
 Holzhalb: Nr. 2083
 Holzhausen: Nr. 2372
 Huber, Buchhändler: Nr. 2293
 Huber, Landstreiber: Nr. 2011
 Huguenin: Nr. 1884, 1996, 2093, 2136
 Hurter: Nr. 1905, 1960, 1990, 2191,
 2206, 2218, 2369, 2450, 2463, 2474
 Isler: Nr. 2620
 Jaccard: Nr. 2540, 2546
 Jacobi, Friedrich Heinrich: Nr. 1985,
 2018, 2143, 2193, 2419, 2496, 2550,
 2638
 Jacobi, Joh. Kaspar: Nr. 1957, 2033,
 2073, 2229, 2250, 2415, 2605, 2740
 Jacobi, Joh. Konrad: Nr. 1867, 2031
 Jenny: Nr. 2348
 Joffrey, de: Nr. 2047
 Jolin: Nr. 2099
 Journ: Nr. 2316
 Jullien: Nr. 2239, 2273, 2423, 2449,
 2480, 2611

- Kaiserstein: Nr. 2509, 2636
 Kasthofer: Nr. 2110, 2163, 2169, 2170,
 2179, 2181, 2487, 2666, 2670, 2671,
 2672, 2678
 Kaufmann: Nr. 2649
 Kayser (Kenyser): Nr. 1961, 2020, 2174,
 2632
 Kerwand: Nr. 2600, 2614
 Kenyer siehe Kayser
 Kiehle: Nr. 1893
 Kiefer: Nr. 2684, 2705
 Kinkelin: Nr. 2541
 Klimrath: Nr. 1918, 2288
 Knusert: Nr. 2484
 Koch: Nr. 1946, 2135, 2173, 2398, 2595,
 2625, 2668
 Köchlin, Jakob: Nr. 1902, 1943, 2102,
 2227, 2325
 Köchlin, Jeremias: Nr. 1901, 2515
 König: Nr. 1908, 1980, 2030, 2360, 2378,
 2414, 2436
 Kretschmann: Nr. 2527
 Krüsi: Nr. 2526, 2589
 Krongeck: Nr. 2571, 2628, 2639, 2644
 Kulenkamp: Nr. 2213
 Kuon: Nr. 2384

 Ladomus: Nr. 2327
 Läderich: Nr. 2159, 2613, 2634
 Laharpe: Nr. 2342
 Lane: Nr. 2042, 2065, 2068
 Legrand: Nr. 2255
 Lejeune: Nr. 1866, 1940, 1994, 2055,
 2079, 2132, 2177, 2272, 2277, 2298,
 2339, 2424, 2465, 2659, 2664, 2665,
 2674, 2698, 2731
 Leng: Nr. 2456, 2624
 Leppien: Nr. 1948
 Lenenberger: Nr. 1937
 L'hardy: Nr. 1921, 2103, 2119
 Liebmann: Nr. 2567
 Liener: Nr. 2565
 Löbtscher: Nr. 2603
 Lüthy: Nr. 2552
 Luquiens: Nr. 2380, 2385, 2405, 2417,
 2444, 2462, 2566
 Luther: Nr. 2236

 Marion: Nr. 2361

 Martin: Nr. 1885, 2092, 2451
 Masset: Nr. 2517
 Maurer: Nr. 2299, 2335, 2475
 Meiner: Nr. 1950, 2006, 2201, 2308,
 2491, 2690
 Merian: Nr. 1999, 2014
 Mesa: Nr. 2725
 Messer: Nr. 2529
 Meuricoffre: Nr. 1875, 1917, 2058, 2113,
 2243
 Meyer-Bürcher: Nr. 1907, 2034, 2156,
 2171, 2248, 2275, 2289, 2353
 Meyer, A.: Nr. 2594
 Meyer, Jeremias: Nr. 1909, 1964, 1989,
 2019, 2147, 2307, 2346
 Meyer, Martin: Nr. 1962, 2175, 2226,
 2581, 2606, 2746
 Mieg: Nr. 2675
 Misch: Nr. 2328
 Mohr: Nr. 1898, 2208, 2260, 2294, 2349
 Monod: Nr. 2094, 2656
 Morton: Nr. 2207, 2258, 2416, 2493,
 2591, 2681, 2760, 2761
 Müllens (Müllens): Nr. 1942, 2037,
 2070
 Müller, J. A.: Nr. 2445
 Müller-Friedberg, Karl: Nr. 2646
 Müller, Ulrich: Nr. 2756
 Müslin: Nr. 1925, 1968
 Muheim: Nr. 2041
 Muralt, Johannes von: Nr. 2109, 2233,
 2254, 2269, 2408, 2699, 2724
 Muralt, Leonhard von: Nr. 2253
 Muret: Nr. 2658, 2723

 Näff: Nr. 2551
 Nägeli, Fritz: Nr. 1931, 2138, 2592, 2686,
 2706, 2722
 Nägeli, Hans Georg: Nr. 1881, 2043,
 2062, 2064, 2225, 2241, 2276, 2297,
 2331, 2343, 2362, 2407, 2422, 2547,
 2573, 2577, 2730, 2735, 2762
 Nasse: Nr. 2332
 Nicolovius: Nr. 2197, 2321, 2370, 2508,
 2707
 Niederer: Nr. 2630
 Nischeler: Nr. 2744

 Orell, Fügli & Cie.: Nr. 2078, 2662

- Oschwald: Nr. 2693
 Oser: Nr. 1969, 2134, 2304, 2364, 2621
 Ott (Oth): Nr. 2186, 2247, 2397, 2460
- Panchaud: Nr. 1856, 2104, 2160
 Panhays: Nr. 1932
 Pantel: Nr. 2287
 Paschoud: Nr. 1896, 1976, 2067, 2130, 2257, 2274, 2338, 2368, 2373, 2401, 2455, 2479, 2483, 2495, 2533, 2575, 2601, 2710, 2749, 2764
 Pastol: Nr. 2626, 2716, 2759
 Pelzer (Pelzer): Nr. 1949, 2129, 2542
 Penferot: Nr. 1869, 2101
 Peyer: Nr. 1889, 2192, 2358, 2633
 Pfister: Nr. 2060, 2168, 2375, 2476
 Pidoux: Nr. 2657
 Plamann: Nr. 2314
 Pobeheim (Bobechheim): Nr. 2672, 2673, 2677, 2771
 Pons: Nr. 2235, 2352, 2446, 2582, 2680
 Pradez: Nr. 2278
- Quartallo: Nr. 2009
- Rade, von: Nr. 2002
 Reitter: Nr. 2178, 2395, 2447, 2609, 2679
 Rendschmid: Nr. 2569
 Rengger: Nr. 2655
 Respinger: Nr. 2139
 Riecke: Nr. 1991, 2296, 2502, 2549, 2616
 Rieter: Nr. 1893, 2029, 2204, 2228, 2432
 Ritter: Nr. 2180, 2216, 2322
 Rösler: Nr. 2282
 Roth, Jakob: Nr. 1956, 2219, 2411, 2434
 Roth, Ulrich: Nr. 1955, 2189, 2411, 2434, 2703
 Rougement: Nr. 2214, 2295, 2431
 Roulin: Nr. 2317
- Sauerländer: Nr. 1853, 1868, 1926, 1938, 1978, 2077, 2105, 2155, 2164, 2196, 2224, 2251, 2268, 2271, 2292, 2334, 2345, 2365, 2366, 2383, 2403, 2458, 2477, 2482, 2524, 2534, 2584, 2599, 2627, 2647, 2694, 2714, 2728, 2758, 2765
 Saugier: Nr. 2568
- Scagliotti: Nr. 2050, 2210
 Schilling: Nr. 1959, 2005, 2026, 2145
 Schindler: Nr. 1923, 2118, 2430, 2469
 Schläpfer: Nr. 2151, 2183
 Schleichler: Nr. 2653
 Schlumberger, Daniel: Nr. 1912, 2066, 2184, 2262
 Schlumberger, Jean Marie: Nr. 1874, 2007, 2149, 2230, 2263, 2374
 Schneemann: Nr. 2570
 Schneider, Dr.: Nr. 1983
 Schneider, J.: Nr. 2697
 Schumacher: Nr. 2499, 2500
 Schweizer: Nr. 2076
 Secrétan: Nr. 2654
 Segesser: Nr. 2256
 Senn: Nr. 2545
 Siegfried: Nr. 2691
 Singelsen: Nr. 1862, 2137, 2265, 2324, 2400, 2516
 Skipwith: Nr. 2494
 Société typographique: Nr. 2166
 Spener: Nr. 1933, 2082, 2161, 2237, 2259, 2420, 2530
 Spleiß: Nr. 1904, 1975, 2198, 2242, 2596
 Stader: Nr. 2057, 2344
 Steiner: Nr. 2660
 Steinhäuslin: Nr. 1877, 2040
 Sterchi: Nr. 2096
 Strachan: Nr. 2355, 2442
 Streiff: Nr. 1928, 2117, 2306, 2381
 Stünzi: Nr. 2608, 2643, 2701, 2733
 Sturz: Nr. 1947, 2182, 2396, 2409, 2651, 2729, 2745
 Suabedissen: Nr. 2281, 2413
 Süvern: Nr. 2165, 2280, 2486
- Tavel: Nr. 1883, 2004, 2075
 Tefter: Nr. 2563
 Thomas: Nr. 2215, 2564
 Thompson: Nr. 2682, 2726
 Thurneisen: Nr. 2535
 Tobler, Joh. Georg: Nr. 1986
 Tobler, Joh. Heinrich: Nr. 1915
 Torre: Nr. 1879, 2114, 2291, 2532, 2742
 Transehe: Nr. 2318, 2676
 Trechsel: Nr. 2645
 Trümpler: Nr. 2576
 Tschanz: Nr. 1998, 2231, 2687

Eschudi: Nr. 2557

Eurf: Nr. 2769

Eurtas: Nr. 2696

Uginet: Nr. 2488

Ulrich, Hans Jakob: Nr. 1934, 1997,
2126, 2153

Ulrich, Joh. Kaspar: Nr. 2187

Ulrich, Joh. Konrad: Nr. 2125

Uay: Nr. 2497

Uerdan: Nr. 2312

Uicat: Nr. 1888, 1936, 1977

Uogel: Nr. 2319, 2340, 2685

Uon den Uelden: Nr. 2000, 2188, 2245,
2461, 2580, 2737

Uulliet: Nr. 1951, 2128, 2217, 2283

Uachmann: Nr. 1900

Uaerber: Nr. 2593

Uaifenhauſ Hamburg: Nr. 2284

Ualſch: Nr. 1855, 2270

Ualſhard: Nr. 1873, 1953, 1970, 2053,

2063, 2131, 2162, 2337, 2347, 2412,
2492, 2506, 2536, 2539, 2578, 2642,
2695, 2700

Uaſer: Nr. 2087, 2108

Ueber: Nr. 1886, 2363, 2376

Uelſt: Nr. 1858, 2035, 2072

Uieland: Nr. 2069

Uild: Nr. 1930, 2100, 2305, 2489, 2505,
2612

Uildermeth: Nr. 1967, 2051

Uühelmi: Nr. 2736, 2751

Uig: Nr. 2713

Uolſogen: Nr. 2336, 2513

Uüeff (Uüff): Nr. 1882, 1971, 2045,
2323, 2464, 2712

Uiegler: Nr. 1857, 2354, 2518

Uollkofer: Nr. 2650

Uſchoffe: Nr. 2587

Uundel: Nr. 1911, 2172, 2303, 2525, 2598

Unbekannt: Nr. 1864, 1988, 2501, 2523,
2772